

„A magyar nyelv nagyszótára” első két kötetéről*

1. Végre megszülettek a 120 éve elindított akadémiai Nagyszótár (a továbbiakban: Nszt.) első kötetei. Mindjárt egyszerre kettő, mert a rengeteg forrásmunka adatainak felsorolása, a tájékoztatók a szótár keletkezéséről, használatáról, szerkesztési elveiről, a címszók ragozási mintáiról együtt maguk is vastag kötetet alkotnak.

2. Az I. kötet (Segédletek) a következőket tartalmazza: a) ITTZÉS NÓRA főszerkesztői bevezetőjét; b) GERSTNER KÁROLYtól a magyar nyelv nagyszótárának rövid történetét; c) CSENGERY KINGA tájékoztatóját az elektronikus korpuszról; d) PAJZS JÚLIÁét és MÁRTONFI ATTILÁét a szótár számítógépes vonatkozásairól.

Ezt a 16 oldalnyi bevezetőt követi egy bővebb tájékoztató a szótár szerkesztési elveiről, szerkezetéről és használatáról, további 27 oldalon ITTZÉS NÓRA főszerkesztőtől: a szótárról és szócikkeiről, a szavak jelentéséről és a példamondatokról, a frazeológiáról, a bokrosított szócikkekről, majd az utalásokról.

* I. Segédletek. 1115 oldal; II. A–Azsúroz. 1555 oldal. MTA Nyelvtudományi Intézet. Bp., 2006.

A kötet legterjedelmesebb része a források és nevek felsorolása, SZABÓ TAMÁS PÉTER munkája. Tájékoztatót ad a jegyzékek használatához, majd közli az archivális cédulaanyag forrásjegyzékét nagyjából betűrendben, C betűvel jelzett négyjegyű kódszámok szerint. Mintegy 4 oldalnyi a folyóiratok, újságok, gyűjteményes kötetek és vegyes alkalmi kiadványok jegyzéke, ezt követi – már szoros betűrendben – az egy-egy szerző nevéhez köthető művek jegyzéke. E több mint 100 oldalas felsorolás után következik 570 oldalon a hétjegyű kódszámokkal azonosítható felsorolás a „Magyar történeti szövegtár” elektronikus gyűjtéséből merített forrásokról, végül egy kiegészítő szövegtárról, mely a szótári gyűjtéstől függetlenül, nem szótári feldolgozás céljára készült, 59 CD lemezen. A forrásjegyzéket egy szigorúan betűrendes névmutató zárja a szerzők születési és (elhunytak esetében) halálzási évszámával, végül azoknak az idegen szerzőknek a névsora (évszám nélkül), akikről fordításban idéz a szótár.

3. Külön érdekesség e nagyszótárban a címszók ragozási paradigmáinak felüntetése, mégpedig teljesebb és pontosabb formában, mint a „Magyar ragozási szótár” jelölése. Ehhez felhasználták azt a részletes összeállítást, amelyet e sorok írója „Szókincsünk nyelvtani alakrendszere” címen a RagSz. háttéranyagaként, azzal párhuzamosan készített. (Erről részletes beszámoló: ELEKFI 1997a.) Ezt a besorolási rendszert vette át a Nagyszótár szerkesztősége, de nem a tíz éve bemutatott formában (ahogy önálló kiadványként jelenhetett volna meg), hanem VÁRADI TAMÁS és NAGY VIKTOR számítógépes rögzítése alapján, LACZKÓ KRISZTINA elgondolása szerint bemutatva az alapminták teljes paradigmáit, a többi típusnál a jellemző eltéréseket vagy bizonyos nyelvtani alakok hiányát. Fontos eleme a magyar ragozási rendszernek az *e* és az *ë* hang különbsége, ezért a toldalékolásban itt ez is jelölve van. (De csak itt. A szótövek kiejtésjelölésére ez a történeti távlatú és nyomtatott szövegekre támaszkodó szótár nem vállalkozhatott.) A jelölések pontosságát ITTÉSZ NÓRA megbízhatóan ellenőrizhette, mert maga is nyugat-dunántúli, így az *e* és *ë* hangok fonológiai értékű különbsége megvan a nyelvhasználatában.

4. A szótár részletes értékeléséhez érdemes visszatekinteni tíz éve közzétett beszámolómrá (ELEKFI 1997b, 1998a, 1998b.): mi és hogyan valósult meg az akkori tervekől (úgy, hogy valójában a végleges szerkesztési szabályzat nem e tervek alapján készült)?

Először is sikerült a szótár hosszas címét (A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára) háromszavasra rövidíteni. Nagyszótárunk csak egy van, jórészt irodalmi szövegekre épít, de – különösen a XX. század végéhez közeledve – egyre több benne a magyar köznyelvre jellemző adat (és egyre kevesebb a szerteágazó, szaporodó szaknyelvekből vett adat). Persze a köznyelvből is csak nyomtatott források alapján vesz idézetet a szótár. Elmaradt a sokszor emlegetett *akadémiai* jelző, pedig tudjuk, hogy a szótárt a Magyar Tudományos Akadémia indította el, a XX. század közepétől akadémiai intézetben készült (és anyagi források is onnan származtak), – bár első köteteit most nem az Akadémiai Kiadó jelentette meg.

A százhusz éves cédulázott anyag vagy a húsz éve kezdett számítógépes adatbázis legyen-e a Nagyszótár alapja? Ez a dilemma, mely PAPP FERENC és IMRE

SAMU első felvetése óta többször fölmerült, és eleinte a százéves anyag használhatatlanságát látszott igazolni a korszerű új gyűjtéssel szemben, a filológus KISS LAJOS történeti és szótártani szempontjainak előtérbe helyezésével szerencsésen bizonyos egyensúlyi helyzetre jutott. Mindkét gyűjtésre támaszkodik a szótár (s ennek kialakulását, arányait pontosan bemutatja GERSTNER: Nszt. I, 10–6). Egyaránt merít a szövegrészletekből álló számítógépi adattár anyagából és az érdekességeket célzó hagyományos gyűjtésből. Régi szótárból (nem szövegből) csak akkor közöl adatot, ha az a szónak történetileg első nyomtatott előfordulása. (Ezt PUSZTAI FERENC és B. LŐRINCZY ÉVA is jónak látta.) A szótárakból való gyűjtést korábban GÁLDI LÁSZLÓ, később BENKŐ LORÁND szorgalmazta. Az első szótári előfordulás idézése mellett ez úgy valósult meg, hogy a szócikk végén rövid utalás van arra, hogy a szó mely jelentős szótárainkban fordult már elő.

Amikor KISS LAJOS (elsőként a Nagyszótár tervezőinek történetében) a 2030. évet jelölte meg a Nagyszótár befejező éveként, ez sokak számára nagyon távolinak tűnt. Időszaki megszorítások, majd újabb alkudozások után sikerült megállapodni a Nagyszótár folyamatos (nem rövidtávú) pénzügyi támogatásában, és ha nem is az évi 1 (összesen 30) kötetes terjedelem látszik megvalósulni, a 2030-as befejezés reálisnak látszik, ha másfél-két évenként megjelenik egy kötet a tervezett 18-ból.

Az 1995-ben rendezett kis lexikográfiai szeminárium előadói előkészítették sok szerkesztési elv tisztázását, de ITTZÉS NÓRA, MÁRTONFI ATTILA, PUSZTAI FERENC új kezdeményezése után sok minden másképp alakult. KISS GÁBOR terjedelemszámításából az derült ki, hogy a címszók számának növelésével nem járhat együtt a szócikkek olyan méretű részletezése, amelyet GÁLDI tervezett (WACHA IMRE kidolgozásában: GÁLDI–WACHA 1957–58., majd GÁLDI 1960.), de még az sem, amit ELEKFI bemutatott (1998a). A szótár történeti jellegéből következik, hogy a változást, fejlődést régi és újabb idézetek egymásutánja dokumentálja, de nem olyan részletezéssel (évtizedenként), mint Gáldiéék tették, hanem (ahogy TÓTH LAJOS is javasolta) úgy, hogy minden századból legalább egy adat szerepeljen; minden szócikkbeli egységhez (jelentéshez) kerülhetett így két-három különböző korból való idézet.

Megvalósult az a javaslat is (melyet TÓTH LAJOS, majd BAKOS FERENC és e sorok írója is támogatt), hogy legyen valamilyen szógyakorosság-mutató. Ez igen szellemesen, rövid szimbólumokkal sikerült: egy kis kör formájában, melyben kis fekete körcikk jelzi, hogy a szó a „Magyar történeti szövegtár”-ban tízen aluli nagyságrendben található; a kör fekete negyed cikke a 10–99, fele a 100–199, háromnegyede az 1000–9999 közti előfordulást jelöli, a teljesen fekete kör pedig a 100 000 feletti. Ezeket a bevezető kötetben (I, 26) ITTZÉS NÓRA a szócikkfej kapcsán pontosan bemutatja, de rövid áttekintésben is megtalálható a II. kötet hátsó kemény fedelének belső oldalán.

Nem valósult meg TÓTH LAJOSnak az a javaslata, hogy a diakroniát egy XVI. századdal kezdődő címszóanyag mutathatná be, sem ELEKFI LÁSZLÓÉ és BAKOS FERENCÉ, akik a XVII. századot, az időszaki sajtó rendszeres megindulását tekintették az újmagyar kor kezdetének. Megmaradt a korábbi elképzelések szerinti 1772. év mint a magyar felvilágosodás és nyelvi öntudatra ébredés kezdete; így a Nagyszótár az ezzel az évvel záruló „Magyar nyelvtörténeti szótár” folytatásának is tekinthető. Hozzátehetném ugyan, PUSZTAI FERENCCEL egyetértve, hogy ez így in-

kább újmagyar szótörténeti tár lesz, mint nagyszótár. A középmagyar és a korai újmagyar szókinccs részletes bemutatásával így adós marad a magyar lexikográfia, de ha figyelembe vesszük a sok régi írásmódú, változatos tipográfiájú adat számítógépes rögzítésének különlegesen nehéz, hosszadalmas voltát, el kell fogadnunk ezt az időbeli korlátot, melyért kárpótol a XX. század legújabb nyelvi fejleményeinek figyelembevétele, úgyhogy szókinccsünk leírásának szempontjából ez a kötet mégiscsak egy nagyszótár kezdete.

Megvalósulni látszik többeknek (így BENKŐ LORÁNDnak, HADROVICS LÁSZLÓnak, WACHA IMRÉnek) az a javaslata, hogy inkább a nagy szócikkek terjedelmét kell csökkenteni, mint a címszók számát. A sok címszó jobban mutatja nyelvünk gazdagságát.

Igen reálisnak mutatkozott GYENESE ILONÁnak, az „Új magyar tájszótár” tapasztalt munkatársának javaslata az értelmezések arányos terjedelméről és behelyettesíthetőségéről.

A szintén tájszótári múltú BÁNKI JUDIT összeállítását a frazeológiai egységeknek O. NAGY GÁBOR működése óta kialakult rendszerezéséről a szerkesztőség nem alkalmazta, mert a szólások művelődéstörténeti motivációját nem tartotta szótári feladatnak (hiszen századunkban külön műfajként jelennek meg szólásgyűjtemények, nem szótárak részeiként). Valódi lexikográfiai szempontnak a szókapcsolatok jelentését tekintették; nagy számban szerepelnek tagjaik saját jelentésétől eltérő jelentésű, értelmezésre szoruló szókapcsolatok, függetlenül attól, hogy esetleg szólának minősülhetnek-e. Még kevésbé tartja számon e szótár a közmondásokat. Ilyenek csak ott fordulhatnak elő, ahol valamelyik szónak a jelentését illusztrálják.

HEXENDORF EDIT munkáját, a több hullámban gyűjtött archivális anyag közös betűrendbe rendezését és címszójegyzékbe foglalását ő és kis csapata nem tudta végig teljesíteni; egy megszorító intézkedés megszakította tevékenységüket. Végül is ezt a rendezést és a címszójegyzéket fiatal munkatársak és a 90 éves GÖLNICZI MARGIT fejezték be.

CSENGERY KINGA szempontjai abban járultak hozzá a példamondatok kiválasztásához, hogy a sok irodalmi szakértő véleménye mellett is inkább a szó nyelvtörténeti jelentősége legyen döntő. A számítógépes adatgyűjtés és feldolgozás részleteit végig PAJZS JÚLIA, majd vele együttműködve MÁRTONFI ATTILA valósította meg. A morfológiai elemzés módját PAPP FERENC korábbi javaslata szerint PRÓSZÉKY GÁBOR dolgozta ki. – TIHANYI LÁSZLÓ is részt vett a számítógépes korpuszokból való lekérdezés kidolgozásában. Az ilyen alapú szócikkírást VILLÓ ILDIKÓ mutatta be először.

5. Az említett szemináriumi elaborátumoknak és az utóbbi tíz év sokirányú, megfeszített munkájának eredménye az, hogy egyrészt kezünkben van a Nagyszótár A betűs kötete és egy részletes tájékoztató kötet, másrészt számítógépen lekérdezhető az egész elektronikusan rögzített anyag, mely a nyomtatott szótárnak legalább tízszerese. A hatalmas mennyiségű gyűjtött anyagból válogatva kerültek a szócikkbe a szó jelentéseit bemutató idézetek. Ez tehát nem olyan szótár, mint az „Erdélyi magyar szótörténeti tár”, a „Petőfi-szótár” vagy az „Új magyar tájszótár”, amelyekben a teljes anyag szerepel példamondatokkal vagy legalább a lelőhely megjelölésével. (L. PUSZTAI FERENC összefoglalását: ELEKFI 1997b: 297.)

Ezúttal a nyomtatott szótár további értékelésére vállalkozom. A tíz éve készült tipográfiai próbák (KISS GÁBOR mintái) közül egyik sem lett a végleges forma, hanem a betűformák és betűnagyságok sokfélesége teszi jól áttekinthetővé a szócikkek felépítését. MÁRTONFI ATTILA, CSENGERY KINGA, ÍTTZÉS NÓRA úgy alakították ki a szótár tipográfiáját, hogy megfelelnek BAKOS FERENC javaslatainak és PAPP FERENC szempontjának is, azaz nem nagyon térnek el az egynyelvű szótárakban már kialakult formáktól, de azokat tovább árnyalják, bővítik, változatosabbá teszik. A csupa nagybetűs (verzális) címszóformákat eleve elvetette a szaktársak kritikája; nagybetűvel csak a (ritkán előforduló) tulajdonnevek, tulajdonnévi szórészek kezdődnek címszóként. Ellenben a szembetűnő kövér szedésű címszók jól tagolják az egész szótárt, és mellettük az alakváltozatok félkövér betűtípusa világosan érzékelteti a változatok másodrendűségét. Ez a tipográfiai megoldás emlékeztet a hétközetes ÉrtSz. szócikkfejeire, de jobban kiemeli a címszót. A félkövér betűtípus pedig szerepel a bokrosított címszók alcímszávaiban is. (Az alcímszó fogalmát és elnevezését, szócikkbeli helyét tudtommal a „Petőfi-szótár” vezette be a lexikográfiába, SZABÓ DÉNES kezdeményezésére.) A bokrosítás a Nagyszótárban arra szolgál, hogy összevonjon olyan azonos előtagú összetett szokat, amelyekben az előtag azonos jelentésű, az utótag nem szorul értelmezésre, de mindegyik összetételre érdemes bemutatni dokumentáló idézeteket.

Jó példa a címszó, a bokrosítás és az alcímszók szemléltetésére az *alabástrom*. Ez kétszer van meg címszóként: először önálló szóként egyetlen szócikknek a feje (s a szócikkfejben van két félkövér alakváltozat, jól érthető stílus-, illetve rétegműnősítéssel), majd újra kövér szedéssel, de a végén kötőjellel: „**alabástrom-** (előtagként) ’alabástromból készült’...”, folytatólag egyetlen bekezdésben, || jellel elválasztva **alabástromamfora** félkövér betűvel, irodalmi példával, utána szintén kettős vonal, **alabástromlábú**, és hasonlóan még két *alabástrom* előtagú szó, két jelentésben elosztva. Mindezek után két önálló (kövér szedésű) címszó az **alabástromfőher** melléknév és az **alabástromkő** főnév.

A betűtípusok tehát jól szemléltetik a címszók, alakváltozatok és alcímszók rangját, egymáshoz való viszonyát. Mégis ide kívánczik egy kritikai megjegyzés, de az nem a szótár szerkesztését, hanem a helyesírás és a nyelvtan viszonyát illeti. A szerkesztők pontosan ragaszkodtak a helyesírási bizottság újabb elveihöz, melyek nyelvtani jellegűnek látszanak, de voltaképpen technikai eredetűek. Ezért van az, hogy két helyen szerepel az *alabástrom* szónak melléknévi értelmezése: az önálló címszó második, melléknévi szófajánál és a kötőjeles **alabástrom-** előtag 1. jelentésénél. Az az érdekes (s ebben persze helyesen járt el a szerkesztőség), hogy az idézett szövegmondatok nagyobb részében a szerzők különírták az előtagnak minősített jelzőt, akár anyagnévi, akár metaforikus értelemben. Nyelvi különbségnek tüntet fel a szótár olyasmit, ami csak írástechnikai különbség. Az *alabástrom* éppúgy melléknév az *alabástrom amfora*, mint az *alabástrom szoborcsoport* kapcsolatban. Az írásbeli különbség az 1950. és 1954. évi helyesírási vitákra, az AkH. kilencedik és tizedik kiadásának idejére megy vissza, amikor UJVÁRY LAJOS fölvetette a hosszú szavak, többszörös összetételek olvashatóságának, gyors áttekinthetőségének szempontját. Akkor fogadta el a Helyesírási Bizottság a többszörös összetételek kötő-

jeles tagolását egy bizonyos szótagszámon túl. (Később pontosították: hat szótagonál hosszabb többszörös összetételekben legyen kötőjel a fő összetételi tagok közt.)

Ez a merőben technikai különbség a szavak hosszúsága szerint másképp jelenik meg olyan szavakban, amelyekben az előtag főnévi értéke a jelzői használaton keresztül átmegy a melléknévi szófajba. Ilyeneknél ugyanis nyilvánvaló volt, hogy hosszabb kapcsolatokban, ha akár az előtag, akár az utótag összetett, nincs értelme a kötőjelnek, mert az előtag valóságos jelző. Ezért itt a különírás áll szemben a pusztán kételemű összetételek egybeírásával. De fölvehetjük a kérdést: az *alabástrom amfora* nem ugyanúgy jelzős szókapcsolat, mint az *alabástrom szoborcsoport*? Hogy pedig jelzőként melléknévi szófajú, azt bizonyítja állítmányi használata, pl. az ilyen mondatban: *Ez az edény alabástrom.* (A szó 1. jelentésében ez az állítmány annyi, mint ’alabástromból készült’.) Metaforikus jelentésben ilyen szavak szintén gyakoriak állítmányként. A teljes metafora összevont hasonlat, így értendő: ’olyan, mint...’, tehát átvezet a melléknévi értékbe. Ha jelzővé alakítjuk, még jobban fölveszi a melléknévi értéket. BÁRCZI GÉZA azzal érvelt, hogy ez nem fokozható, tehát nem melléknév. (Pedig vannak más kategóriájú fokozhatatlan mellékevek is.) Hiába emlegette KELEMEN JÓZSEF a szófaji átcsapások szimmetriáját (melléknév főnevesülése, főnév melléknévvé válása), BÁRCZI és mások álláspontja alapján az ilyen jelzői használatú anyagnevek (és metaforikus főnevek) jelentéseinél, sokszor külön számozott jelentésben is csak „jelzői haszn” megjegyzést kaptak, tekintet nélkül arra, hogy ugyanilyen jelentésben állítmányként is előfordulnak. Ezt az eljárást követte az EKsz. 1972. és az ÉKsz. 2003. évi kiadása is, „jelzőként” megjegyzéssel, olykor csak aljelentésben említve.

A Nagyszótár az *alabástrom* valódi összetételeit önálló címszókként mutatja be: **alabástromfehér** mn, **alabástromkő** fn. A többbit, bármennyire is vitatható a helyesírási szabályzat döntése, másképp sorolta be, úgy, hogy Scylla és Charybdis közt egyensúlyozva megtalálta a módját a nyelvi (valódi) és a helyesírási összetételek megkülönböztetésének. Az **alabástrom** I. (főnévi) és II. (melléknévi) részcikkből áll, az I.-ben két, a II.-ban egyetlen jelentéssel. A melléknévi rész csak olyan példákat tartalmaz, amelyekben a jelzett szó összetett, tehát mai helyesírásunk szerint mindenképp különírandó. De utána külön egy kötőjellel végződő címszó következik: „**alabástrom-** (előtagként)”. Ide kerültek az 1. jelentéshez (’alabástromból készült’) alcímszókként, egymástól két függőleges vonallal elválasztva azok az összetett címszók, amelyeknek előtagja ugyanolyan jelentésű, mint az önálló **alabástrom** melléknévi jelentése: **alabástromamfora** (melyet Babits természetesen nem írt egybe) és a többi, egyszerű utótagú összetétel, majd ugyanígy a 2. „*irod*” jelentéshez (’az alabástromhoz hasonlóan sima v. fehér’) **alabástromarc** stb.

Ehhez hasonlóan pl. az **át** szócikk III. (igekötői) szófajánál az igekötőnek egy-egy jelentéséhez illeszthető igekötős igék alcímszókként kerültek az *át* valamelyik jelentéséhez (pl. 1. ’másik helyre’: *átballag*, *átbámul*; 2. ’akadályon túlra’: *átbukik*, *áthajít*), ellenben az igekötő több különböző jelentését tartalmazó igék (pl. *átad*, *átalszik*) önálló címszók.

6. Saját elképzeléseim közül, melyeket az *út* próbaszócikkében bemutatam, nem valósult meg az a szempont, mellyel PUSZTAI FERENC is egyetértett, hogy az

idézett szövegrészekben kiemeljük (ritkítva vagy más betűformával) azokat a tipikus, de értelmezésre külön nem szoruló szókapcsolatokat – újabb kifejezéssel: kollokációkat –, amelyek jellemzők egy-egy kornak vagy társadalmi csoportnak a szóhasználatára. (BENKŐ LORÁND helypazarlásnak minősítette a sok ritkított szedést. Ezek elhagyásával vagy igen rövidre vágásával sikerült a nagy szócikkek terjedelmét elviselhető mértékűvé tenni.) – Megvalósult azonban a cédulás anyagról vett adat külön megjelölése: C.

1994-ben 900, legfőljebb 1000 oldalra gondoltam tervezhetőnek egy-egy kötet terjedelmét; ehelyett a II. kötet több mint 1500 oldal lett. A szótár összterjedelmére nézve azonban már nem olyan nagy az eltérés, mert az 1500 oldalas 18 kötet nem sokkal kevesebb, mint az elgondolt, egyenként 1000 oldalas 30 kötet. – Az értelmezések tömörsége jobban megfelel a kisebb kézisztárnak, mint az ÉrtSz. értelmezéseinek, ezzel is könnyítve nagyobb mennyiségű szócikk kidolgozását és elhelyezését.

Az alcímszók rendszerében tehát ez a szótár nem követi a TESz.-t, ahol a címszó származékai sorakoznak a szócikk vége felé alcímszókként, sem a PetőfiSz.-t, ahol egy-egy ige szócikke után alcímszókként következnek a megfelelő igenévi adatok, jelentésszámmal visszaulva az ige illető jelentésére. A nagyszótári szerkesztés megjegyzés nélkül besorolja a főnévi és a határozói igenevek adatait az ige szócikkébe, sőt a melléknévi igeneveket is akkor, ha valóban csak igenévi alakok (így pl. az igéére jellemző vonzatuk van), de önálló cikket kezd akkor, ha az igenév átcsapott a melléknév szófajába. Ez esetben kettős szófajt jelöl: az I. (mn-i ign) visszaulva az ige szócikkére, a II., melléknévi cikkrész részletezi a melléknévvé vált sajátos jelentéseket. Nem követi tehát azt a régi észrevételemet (ELEKFI 1954.), hogy a melléknévi igenevek valóságos melléknevek, hiszen ugyanúgy ragozhatók (csupán nem fokozhatók, de hát más melléknévi csoportok közt is vannak fokozhatatlanok), és inkább követi KENESEI szempontjait (StrNyt. 3. Morfológia. Bp., 2000. 116–28), aki problémásnak látja az igenevet mint külön szófaji kategóriát. Nem fogadta el a szerkesztőség, amit annak idején javasoltam az igei melléknév fogalmának bevezetéséről (ahogy van igei főnév: *-ás/-és* képzős *nomen actionis*). Valóban van hajszalnyi fokozati különbség köztük: a melléknévi igenév többet őriz az ige vonzataiból, mint az igei főnév. A szótárszerkesztőség döntése végeredményben ezen a területen is józanul megfontolt kompromisszumot tükröz.

Mindezt jól illusztrálja a szótár *állít* cikke. Az *állítás* I. jelentése „az *állít* igével kifejezett cselekvés”, példamondattal. Az *állító* cikkének I., igenévi szófajában csak visszaulást találunk, példa nincs. De van *állító* igenévi alak az *állít* 8a. jelentésében.

Van azonban egy másik probléma: a szócikk végi utalások az ige igekötő összetételeire. Csak „**Ö**” jelzés utal az igei utótagú összetételekre, de hogy az előtag igekötő, azt semmi nem jelzi. Pedig az igekötő másképp viselkedik, mint a valódi összetételek előtagja: elválhat igéjétől. (És ez az ige teljes paradigmájára is kihat: jövő ideje pl. *át fog állítani*.) Ezt a különbségtételt sem az ÉrtSz., sem a RagSz. nem hanyagolta el. És ennek elhanyagolása a Nagyszótárban csak kisebb hiba. Nagyobb hiba az, hogy e szótár szerint az *átállítás* ugyanúgy összetétele az *állítás*-nak, mint az *átállít* az *állít*-nak. És ez a jelölés elvszerű, benne van a szerkesztési utasításokban is (Nszt. I, 47). Az *átállítás* ugyanis nem az *állítás* összetétele, hanem az *átállít* ige származéka. Kár, hogy ez a szótár, amelynek feladata egy diakronikus met-

szet megláttatása is, nincs tekintettel a szó közvetlen összetevőire. Az igei főnév őriz ugyan valamit az ige viselkedéséből (pl. az *átállítás* mellett lehet *vmire* vonzat, és néha az igekötős ige módjára – ámbár inkább csak tagadó szerkezetben – el is válhat: *át nem állítás*), mégsem szabad azt a látszatot kelteni, mintha az *átállítás* az *át* és az *állítás* összetétele volna. – Hogyan lehetne ezen az első kötetek megjelenése után segíteni? Gondolom, egy kis módosítás a szótári sorozat következő húsz évében úgyszólamint elkerülhetetlen lesz. Talán megengedhető annyi eltérés az I. és II. kötettől, hogy az igekötős összetételeket **Ö:** helyett **Ik:** vezesse be, az állóösszetételekre pedig – mivel ezek csak technikai, de nem nyelvi szempontból összetételek – zárójel (Ö:) hívhatná fel a figyelmet.

A szócikkfej általában rövidebb, mint az ÉrtSz.-ban. Egyrészt azért, mert a néha egész vagy több sornyi ragos alakok helyett két vagy legföljebb négy karakternyi kódszám utal a sokkal bővebb ragozási mintára, másrészt mert kevesebb alak- vagy írásváltozat van a nagyszótári szócikkfejben. Az ÉrtSz. szerkesztősege annak idején azt látta következetesnek, hogy ha a címszótól eltérő szóalak fordul elő az idézett irodalmi mondatban, az legyen ott a szócikkfejben is. A nagyszótári tömegesebb idézetekben azonban olyan sokféle régi alakja fordulhat elő egy szónak, hogy fölöslegesnek látszott valamennyit előre felsorolni. Az idézetben dőlt betűkkel kiemelt címszó úgyszólamint abban az alakban van, ahogy a szerző közzétette, így könnyebb mindjárt észrevenni a mai helyesírás szerinti címszótól való eltérést. Az ÉrtSz. feltünteti az *allé* mellett az eredeti francia *allée* írásváltozatot, mert található rá régi forrásokban több adat. A nagyszótári *allé* mellett nincs ott ez a franciás írásváltozat, de megvan egy Szerb Antal-idézetben. (Az alak- és írásváltozatok nagyszótári kezeléséről kitűnően eligazító tájékoztatást ad ITTÉZ NÓRA: Nszt. I, 31–2). – Azzal a kívánsággal, azt hiszem, mindnyájan egyetértünk, hogy a más kezdőbetűjű változat mindenképp kerüljön a szócikkfejbe, mert külön utalószót is igényel.

Csak kis mértékben fogadta el a szerkesztőség azt az észrevételemet, hogy régi szövegek kapcsán óvatosan bánjunk a stílusminősítésekkel. Igen sok, nyelvi és irodalmi oldalról történt megnyilatkozás, eszmecsere után született meg az a döntés, melynek eredménye szintén ITTÉZ NÓRA fogalmazásában olvasható (I, 33–4) „A lexikai minősítések” címen, egybefogva a szó használatának stílusértékét, társadalmi, térbeli és időbeli korlátait.

7. A szótár történetiségére nézve megismétlem, amit 10–12 évvel ezelőtt mondtam, bírálva TÓTH LAJOST, aki két és fél évszázadot egy nyelv történetében még nem tekintett történeti léptékű intervallumnak. A nyelv egészét tekintve ez idő alatt valóban nem történt szembetűnő korszakváltás. De a nyelv legérzékenyebb, legváltozékonyabb eleme, a szó már száz év alatt is igen sok változást mutathat: elavulhat, eltűnhet, stílusértéke, jelentése erősen változhat, alakilag sem mindig állandó.

A frazeológiai egység kritériumának nem csak azt tekintjük, hogy egy két-három szónyi szókapcsolat gyakran fordul elő, hanem hogy sajátos jelentésben használatos (azaz egyik vagy másik tagja, vagy akár a kapcsolat egésze mást jelent, mint a szó önmagában); a nagyszótár nem fukarkodik ezek kellő részletezésével, de az említés módja más, a gazdag lexikai kincset gazdaságosan mutatja be. Először is – mint annak idején BÁNKI JUDIT fejtegetése nyomán magam is szóvá tettem (ELEKFI

1997b: 185, 198) – a pusztán jelentéstani szempontból egy csoportként említett szólások, szóláshasonlatok, közmondások halmazából ki kellett emelni a nyelvi szempontból más kategóriába tartozó közmondásokat, hiszen azok mind mondatok. Elvileg illusztrálhat közmondás is egy-egy szójelentést, de a közmondás igazságértéket tartalmazó mondat, nem lexikai egység.

Mindezt megfontolva döntött a szerkesztőség úgy, ahogy aztán ITTÉZS NÓRA (Nsz. I, 41) megfogalmazta: a szótárnak elsődleges feladata az értelmezett szókapcsolatok gondos bemutatása, de a szólásokat mint állandósult – olykor mondat értékű – kapcsolatokat másodrendű, többnyire elhanyagolható területnek tekinti, bemutatásukat szólásgyűjtemények hatáskörébe utalja. A szempontváltást az *ad* ige példáján szemléljük. Az ÉrtSz. *ad*¹ szócikkének végén (I, 22) utalást találunk a *dió*-ra, és ott két szólást is látunk (I, 1017: *egy férges diót sem adnék érte*); az ÉKsz.¹ *ad* címszavánál már semmi szólás nincs, ellenben a *dió* végén ott van az ÉrtSz.-ban még nem említett *kemény v. nehéz dió* szókapcsolat értelmezve a szólások közt. Már ez az eltérés is mutatja a lexikológia és a nyelvtan viszonyának fejlődését. O. NAGY GÁBOR első nagy mestere volt nemzedékünkben a frazeológiai fogalmak tisztázásának és a szólások tervszerű gyűjtésének, de nála a művelődéstörténeti és a fogalomköri szempont olykor háttérbe szorította a nyelvit. Az 1972. évi kéziszótarban JUHÁSZ JÓZSEF és MOLNÁR ILONA közreműködésének köszönhető, hogy előtérbe kerültek a nyelvtani szempontok. JUHÁSZ JÓZSEF mint a szerkesztésnek (akkor még ideológiai szempontból is) felelős irányítója sokat foglalkozott a szótár nyelvtani vonatkozásaival és különösen a szólások nyelvi formájával: mondatok-e vagy lexikai egységként kezelhető szókapcsolatok. (Erről később külön disszertációt is készített: JUHÁSZ 1980.) MOLNÁR ILONA pedig nyelvtani szakértőként vett részt a szótár írásában, folytatva és kiigazítva KELEMEN JÓZSEF nyelvtani közreműködését (akit annak idején ORSZÁGH bízott meg a szótár nyelvtani rendszerének kézbentartásával). A frazémák osztályozásában MOLNÁR ILONA elfogadta JUHÁSZ JÓZSEF szempontjait.

Ezek után természetes, hogy a Nagyszótár *ad* igéjének szócikkében nincs utalás *dió*-ra; van azonban **Fr**: címkével egy sereg utalás olyan szócikkekre, ahol értelmezett kételemű szókapcsolatokban találunk *ad* igt, pl. az *áldás*-nál: *áldását adja vkire*. Csakhogy ez (és az *áldása rá* szókapcsolat) nem a szócikk végén található, hanem a **4a**. aljelentésnél, mégpedig jól kiemelkedő (dőlt félkövér) betűtípussal. – Ebben a kötetben az *ad* cikkvégi utalása nyomán megtaláljuk az *áruba ad* szókapcsolatot is, mely korábbi értelmező szótárainkban nem szerepel, itt pedig (*rég*) minősítést kapott. (Ma már csak *áruba bocsát* a szokásos fordulat.)

A szócikkek tagolásában elfogadta ugyan a szerkesztőség BAKOS FERENC javaslatát, hogy a jelentéseket félkövér arab szám, az aljelentéseket kisbetű vezesse be az ÉrtSz. gyakorlata szerint, mégis módosította azzal, hogy minden aljelentésnél ismétlődik a főjelentés sorszáma. Ez megkönnyíti hosszabb szócikkek áttekintését és az aljelentésre utaló hivatkozást is.

8. Egy ilyen, évtizedekre tervezett kötetsorozat szerkesztésében történhetnek történelmi vagy tudományszemléleti okokból kisebb változások. (Igekötös szavakra való utalásban magam is javaslok némi pontosítást, GERSTNER KÁROLYnak az összeállítására nyomán pedig, melyet a Nyelvtudományi Intézetben mutatott be 2007.

november 29-én a stílusértékek és használati kötöttségek történeti változásairól, a vita során felvetődött a lexikai minősítések esetleges finomításának bevezetése.) Az évszázadnyira nyúlt szerkesztésű német Grimm-szótárnak sem pontosan olyan az utolsó kötete, mint az első. Mégis jó, ha van olyan átgondolt szerkesztési utasítás, amely alapján biztosítja az egész szótár egységét. Ez ITTÉZS NÓRÁNAK és a tagjaiban olykor változó, de szándékaiban egyre jobban összehangolódó munkaközösségnek együttes érdeme, melyet kiegészít a munkálatok szakmai ellenőrzése, GERSTNER KÁROLY, PUSZTAI FERENC, KEMÉNY GÁBOR tanácsadói, illetve lektori munkája.

A hivatkozott irodalom

- ELEKFI LÁSZLÓ 1954. Hozzászólás Országgh László előadásához. Az MTA I. Osztályának Közleményei 6: 175–7.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1997a. A Magyar ragozási szótár és „Szókincsünk nyelvtani alakrendszerre”. Magyar Nyelvőr 213–21.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1997b. Nagyszótári tervek és lehetőségek I. Magyar Nyelv 183–99.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1998a. Nagyszótári tervek és lehetőségek II. Magyar Nyelv 233–53.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1998b. Nagyszótári tervek és lehetőségek III. Magyar Nyelv 374–8.
- GÁLDI LÁSZLÓ – WACHA IMRE (közétevő) 1957–58. Mutatvány az Akadémiai Nagyszótárból. Az MTA I. Osztályának Közleményei. 11: 151–73; 13: 329–53.
- GÁLDI LÁSZLÓ (közétevő) 1960. Mutatvány a Magyar Irodalmi Nyelv Nagyszótárból. Magyar Nyelvőr 182–96.
- JUHÁSZ JÓZSEF 1980. A magyar frazeológiai egységek osztályozása. Kandidátusi értekezés tézisei, Bp.
- KENESEI ISTVÁN 2000. Az igenevek problémája. In: KIEFER FERENC szerk., Stukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Bp. 116–28.

ELEKFI LÁSZLÓ

On the first two volumes of A Comprehensive Dictionary of Hungarian

It was in 1898 that the Hungarian Academy of Sciences started preparations for the publication of a comprehensive Hungarian dictionary to follow the six-volume dictionary edited by Gergely Czuczor and János Fogarasi (1862–1874). Those preparations involved the selection of words from 18th and 19th century texts (both fiction and non-fiction) and their recording on slips, possibly with their context included. This archival material, collected for 60 years with interruptions, was complemented after 1985 with an electronic data base ten times its size whose material was partly drawn, among various other sources, from the Hungarian Historical Corpus. The material was then sorted out and philologically checked, a technique for arranging this morphologically intricate word stock was invented, and in 2006 the volume containing *a*-initial entries (Vol. II) was finally published. At the same time, a supplementary volume was also published as Vol. I that contained a summary of the editorial principles of the dictionary, its history, the structure of the entries, a detailed list of sources, and inflectional paradigms of the headwords in the form of detailed tables. – The present paper discusses the debates that preceded the finalization of the editorial rulebook, as well as grammatical and orthographic issues, problems of phraseology, and describes the clear and vivid typography of the dictionary.

LÁSZLÓ ELEKFI